

MÂTÜRÎDÎ DÜŞÜNCE SİSTEMİNİN DAYANDIĞI TEMEL TASAVVURLAR

GELENEĞİN İNKİŞAFINDAN GELECEĞİN İNŞASINA

Editör: EMİNE ÖĞÜK

ilâhiyât 601

© MAKGRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.

*Mâtürîdî Düşünce Sisteminin Dayandığı Temel Tasavvurlar
-Geleneğin İnkışafından Geleceğin İnşasma-*

Editör: EMİNE ÖĞÜK

ISBN 978-625-7404-12-9

1. Baskı: Haziran 2021

Sertifika No: 44396

Mizanpaj: TAVOOS

Sayfa Düzeni: TAVOOS

Kapak: MAKGRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.

Baskı: Ayrıntı Basım Yay. ve Mat. Hiz. San. Tic. A.Ş.

Matbaa Sertifika No: 49599

ilâhiyât

Cinnah Cd. Kırkpınar Sk. 5/4 Çankaya / Ankara

Tel: (0312) 439 01 69 Faks: (0312) 439 01 68

ilahiyatyayin@gmail.com

AÇIK MÜZAKERE

İMAM MÂTÜRÎDÎ'NİN İNSAN TASAVVURU ÜZERİNE BİR İNCELEME

Süleyman PAK

DOÇ. DR., TOKAT GAZİOSMANPAŞA Ü. İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ

İmam Mâtürîdî hiç şüphesiz İslam ilimlerinde önemli bir yere sahip öncü bir alimdir. Her ne kadar kelami yönü öne çıkmış görünse de aslında onun diğer İslami ilimlerde özellikle de tefsirdeki yetkinliği tartışmasız bir gerçektir. Tefsirinin İslam dünyasında hak ettiği ilgiyi görmemesi hatta Türkiye’de birkaç yıl öncesine kadar basımı ve çevirisi dahi bulunmaması büyük bir kayıp olarak görülmekte bu yüzden olsa gerek onun görüşleri kelama dair eseri Kitâbü’t-tevhîd veya tabilerinin onun hakkındaki sözleri üzerine dayandırılmaktadır. Halbuki “Te’vîlât” a bakıldığında onun ayetler üzerinden yaptığı açıklamalar dini alandaki hassasiyetini göstermesi bakımından önemlidir. Yeri gelmişken İmam Mâtürîdî’nin tefsiri üzerinde çalışmalar yoğunlaştıkça onun görüşleri daha netlik kazanacaktır. Bu açıdan tefsirini derinlikli bir şekilde ve farklı yönlerden incelemeye ihtiyaç vardır. Nitekim o, ayetleri birbirini açıklayıcı

mahiyette yani Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri şeklinde tanımlanan yöntemle incelemekte, bütün hassasiyetini ayetlerin tevilde durduğu çizgiyi koruma yönünde yoğunlaştırmaktadır. Her müfessir gibi o da çağının tartışmalarına uzak kalmamış, ayetler üzerinden doğrudan veya dolaylı olarak başlatılan tartışmalara müdahil olmuş, görüşlerini bu çerçevede ifade etmiştir. Ancak onun bilimsel ve felsefi tartışmalara müdahil oluşu sadece dini ilimlerin anlaşılmasında ihtiyaç ölçüsündedir. Özellikle yaşadığı dönemde revaçta olan görüşlere ilgisi ayetlere yapılan açıklamalarla sınırlıdır. Onun bilimsel bilgi şeklinde tanımlanan malumatları ayetlere tamamen taşıma yerine ayetin anlaşılmasında muradı ilahiye yakınlığı ölçüsünde kalmıştır. Klasik tefsir anlayışını taşmayan bir yöntemle açıkladığı ayetlerin sonunda bunların bir yorumdan ibaret olduğunu vurgulamak üzere "Allah en iyisini bilir" kaydını düşmesi, onun durduğu yeri göstermesi bakımından değerlidir.

İmam Mâtürîdî'nin insana dair yaklaşımlarının değerlendirildiği bu tebliğde insanın yaratılışı ve ona bahşedilen meziyetler bağlamında onun en önemli yönünün sorgulayıcı olduğu üzerinde durulmaktadır. İmam Mâtürîdî insan aklının taşıdığı rolü vahiy ölçüğünde değerlendirmekte, nasların anlaşılması ve kâinatta var olan düzenin fark edilmesi yönüyle incelemektedir. Ona göre bu durum yaratan ile yaratılan arasındaki bağın kurulmasında çok kıymetlidir ve böylece insan yaratıcısına karşı sorumluluklarının bilincine varmakta ve yeryüzüne gönderilmesindeki ana gayeyi keşfetmektedir. Bu noktada vahiyle aklın aynı istikamette seyrettiği görülmektedir. Nitekim Mâtürîdî akla vahye rağmen bir fonksiyon yüklemiş değildir. Onun tanımladığı akıl insana verilen düşünme melekesi olup, yaratan ile yaratılan arasındaki anlam bütünlüğünü kavramaya yarayan vasıtalardan biridir. Bu açıdan onun akla yüklediği işlev Mutezile'den farklılık arz etmektedir.

Tebliğ sahibi hocamızın da belirttiği gibi Mâtürîdî insanın

bütünden bağımsız değil de diğer varlıklarla birlikte değerlendirildiğinde ancak gerçek manada tanımlanabileceğini ve sağlıklı anlaşılabilceğini düşünmekte, klasik İslam düşüncesi yönünde meseleye açıklık getirmektedir. Bu açıdan yaratan ve yaratılanlar arasındaki bağı görmezlikten gelen bazı felsefi sistemlerdeki insan tanımlamasının çıkmazlarına işaret etmekte olup, onu sadece kendi başına var olan bir bağımsız varlığa dönüştürme çabalarının temelsizliğine dikkatleri çekmektedir. Başta düşünme olmak üzere insanın sahip olduğu meziyetlerin kaynağını bizzat kendisinde görme çabası onu özgürleştirmemekte, aksine insanı kendi arzu ve isteklerinin esaretine mahkûm etmektedir. “Nitekim modern zamanlarda insanı otorite kılmak ve onu özgürleştirmek adına yola çıkılan bu türden süreçler insan, evren ve tanrı tasavvurları arasındaki uyumun bozulmasıyla sonuçlanmıştır. Bu yeni durumda özgürlük söylemiyle aslından koparılan insanın, gerçekte ne olup ne olmadığı da tam olarak tanımlanamamış ve insanoglu her yöne savrulmaya müsait, temeli bulunmayan, sabitesi olmayan bir varlık haline dönüştürülmüştür.” Böylece Mâtürîdî'nin insan tasavvuru, birbirinden bağları koparılmış varlıklar yerine, insanın da içinde olduğu bütün varlıkların bilinçli ve sistemli ahengi-ne dayanmış olmaktadır. Bu da sınırlarını nasların belirlediği Allah-insan-alem ilişkisi içerisinde değerlendirilmesi gereken bir husustur.

Mâtürîdî'nin insan tanımında iki husus öne çıkmaktadır ki bu da onun düşünen ve ölümlü bir varlık olmasıdır. Düşünen bir varlık olma özelliği yalnız insana has bir durum değil elbette. Kur'an'a göre cinler de sorumluluk sahibi varlıklar olarak doğruyu egriden ayırt etme kabiliyetini yani emir ve yasaklara muhatap olma vasfını taşımakta, ayette ifade edildiği üzere meleklerin de yine ilk insanın yaratılışına dair görüşlerini bir muhakemeye dayandırdıkları anlaşılmaktadır. O zaman insanın tanımında düşünme yetisine sahip olması vurgusu onun

sorumluluk bilincini, hesap verebilmesini ifade etme amacına yönelik olmalıdır. Bu yönüyle insanın biyolojik yönünden çok onun manevi boyutuna dikkat çekilmiştir. Mâtürîdî bu tanımla insanın varlığı kendinden olmayan, yaratılmış bir varlık olarak yeryüzüne gönderilişi ile ilgili ana maksada dikkat çekmekte, insanın diğer varlıklara göre üstün vasıflarla donatılmasının yanında onun da Yaratıcı dışında her şey gibi mevcudiyeti kendinden olmayıp, hakkında takdir edilen bir ömür bulunduğu ölümlü kaydıyla sınırlama getirilerek onun acizliği vurgulanmış olmaktadır. Bu bağlamda tefsirinde pek çok ayetin açıklamasında bu konuya yer verdiği görülmektedir. Tebliğde Mâtürîdî'nin insan unsuruna mutekaddimin kelamcılarından farklı olarak nefsi de ilave ettiği bildirilmekte olup ona göre insan beden, ruh, nefis gibi bütün özellikleriyle bir bütün olarak insandır.

İnsanın yaratılış gayesi elbette İslam inanışına göre Allah'a gönülden inanma ve kulluk etmektir. İnsanın neden yaratıldığına ve ölüm ötesi hayatın varlığına dair sorularının cevabını ancak ilahi kitaplar ve onları tebliğ eden elçiler verebilecektir. İnsan tecrübesi ve akli bu tür sorulara kendi çabasıyla ulaşmaya yetecek donanımda değildir. Ancak kendi kapasitesi ölçüsünde kâinatta var olan yaratılış delillerini gözlemleyebilir ve bunlar üzerinde tefekkür eder. Mâtürîdî İslam düşüncesinde sınırları çizilmiş olan Allah'ın zatı ve sıfatları ile ilgili yaklaşımı esas alarak, Onun zatını insanın kavraması mümkün olmadığından sıfatlarının varlık üzerinde tecelli eden delilleri yoluyla rabbiyi tanıyabileceğini bildirmektedir. İnsan afaki ve enfüsi deliller üzerinde tefekkür etmek suretiyle yani küçük alem olarak nitelendirdiği kendisini ve büyük alem olarak kâinatı inceleyerek varlıkta mevcut kusursuz düzeni görür ve tevhide ulaşır. Nitekim Kur'an bu yönde hem insanın kendisi hem de çevresindeki diğer varlıklar üzerinde düşünmeye ve bunların bir yaratıcı tarafından bir gaye üzere yaratıldığını kavramaya çağırır.

Mâtürîdî de bu ayetlere yaptığı tevillerde bu yönde açıklamalara yer vermektedir. Nitekim insan ve cinlerin yaratılış amacı olarak beyan edilen ibadet etme ameliyesi (Zariyat 56) tevhit eksenli olmak kaydıyla kulluğun yalnız Allah'a yapılabileceği gerçeğine dayandırılmıştır. Nitekim yaratma ve kulluk arasında bir anlam bağı kurularak tevhid çağrısı yapılmaktadır. Bu da akıl sahibi cin ve insanlara yönelik sorumluluk olup, küçükler ve akılsızlar bu kapsamın dışında tutulmuştur. Bu açıdan tevhid ilkesinden kopuk bir ibadet anlamsız olacaktır.

Mâtürîdî insanın temyiz gücünün en önemli dayanağı olan akıl nimetine özel anlam yüklerken yukarıda zikri geçen ayetle ilgili olarak bunu ibadet sorumluluğu taşıyan hem cinlere hem de insanlara mahsus bir vasıf olarak zikretmektedir. Tevhid ve ibadet sorumluluğunu akıl sahibi olmaya bağlamakta ve çocukların ve akıllı olmayanların bundan muaf tutulduğunu zikretmektedir. Mâtürîdî bir yandan aklın işletilmesinin önemine dikkatleri çekerken, bir yandan da onun sağlıklı sonuçlar çıkarmasına engel olacak nefsanî ve şeytani telkinlere karşı Allah'tan yardım dilemeyi salık vermekte ve bu konuda nasların yol göstericiliğine dikkat çekmektedir. Bu açıdan Mâtürîdî'nin akıl tanımını kontrolsüz bir özellik arz etmez aksine onun vahyin aydınlatıcı ikliminde güvenli yol alabileceğini beyan eder. Aslında İslam düşünce sisteminde, tefsir, fıkıh, kelâm gibi ilimlerde nasların anlaşılması yönünde akli istidlallere geniş yer verildiği bir hakikattir. Bu sebeple Mâtürîdî'nin ve birçok müfessirin eserinin adında tevil kavramı kullanılması tesadüfî değildir. Bu bir yandan cesurca yorumlara işaret ederken, bir yandan da insan aklının sınırlılığını ve yanılma gerçeğini göstermekte, son keredede bu çıkarımlara dayalı olarak nasların mutlak açıklaması olmadığını izhar etmektedir.

Tebliğde insana dair yaklaşımlar çerçevesinde onun fitratına dair açıklamalar da yer almaktadır. Buna göre insan akıllı bir varlık olduğu kadar onun fitratında istek ve arzulara meyilet-

me yönü de bulunmaktadır. Hayatın devamı için gerekli olan bu arzuların meşru çizgide tutulması insanın fıtratını koruması olarak değerlendirilmektedir. Naslar insanın yaratılışına uygun bir hayatı sürdürmesi yönünde çağrı yaparken, aksi olarak Hristiyanlıktaki gibi dünyadan el-etek çekme şeklindeki anlayışı olumsuz bir örnek olarak zikretmektedir. Mâtürîdî aşırılıklardan uzak, fıtratı bozmayacak bir hayatın esaslarını dile getirmekte ve ruh ve beden sağlığı için bunu gerekli görmektedir. Tebliğde geniş bir şekilde değerlendirilen insan doğasına dair Mâtürîdî'nin yaklaşımı, insanın farklı mizaçlarda olsa da fıtratın korunması açısından onun vahiy ve akılla iyi veya kötüyü ayırt edip kendisine bir çıkış yolu bulabilecek bir donanımda olduğu yönündedir. Nitekim insan fıtraten Allah'a inanmaya uygun mahiyette yaratılmıştır.

İnsanın özgürlüğüne gelince bu sorumlulukla birlikte değerlendirilmesi gereken bir husus olup bunun da belirli sınırları bulunduğu bir gerçektir. Bu da insanın iman ve küfür seçimi yapabilmesi için irade sahibi olmasını gerekli kılar. Nitekim özgürlük bir yandan seçme hakkını insana tanırken bir yandan da davranışlarının sonucuna katlanmasının yolunu açmaktadır. Her ikisinin adalet içerisinde tanımlanabilmesi insanın özgürlüğüne bağlıdır. Kur'an hakikat geldikten sonra dileyenin iman dileyenin inkâr etmesinin kişiye bırakıldığını beyan etmektedir. Bu durum Allah'ın insanın fiillerini yaratmasıyla da çelişmez. Çünkü tercih insandan çıkmaktadır. Bu yeti varlıklar içerisinde sadece insan ve cinlere tanınmıştır. Bu özgürlük kendini yaratanı inkâr gibi ciddi sonuçlar doğuracak fiileri de kapsamakta ve bunun müsaadesi bizzat Allah tarafından verilmektedir.

İnsana tanınan halifelik ayrıcalığının ardında yer alan amacın yine onun yüklendiği sorumluluklarla bağlantılı olduğu görülmektedir. Mâtürîdî insanın halifeliğini yeryüzünde Allah'ın ahkâmını icrada heva ve arzulara yenilmeden adalet ve hakkaniyetle görevini yerine getirme olarak açıklamaktadır. Bu hu-

sus tebliğde, yeryüzünde insanın âhiret eksenli olarak Allah'ın emir ve yasakları doğrultusunda afak ve enfüste çalıştığı bir imar, ıslah ve yönetim vazifesi olarak değerlendirilmektedir.

Tebliğde kavramsallaştırılan seçkin insan ifadesi Kur'an'da Yahudilerin kendilerini benzer şekilde tanımlama ve seküler yapılarda ayrıcalıklı kesim çağrışımı yaptığından bunun farklı yorumlara zemin hazırlayabileceği değerlendirilmektedir. Bunun yerine maksadı daha açık şekilde ifade edebilecek bir sıfat seçilmesi yerinde olacaktır. Bu konuda Kurani bir tanımlama olan "salih insan" terkibi tercih edilebilir. Aslında İmam Mâtürîdî'nin tarifi de buna uygundur. Nitekim Kur'an'ın müteaddid ayetlerinde olumlu manada insan tanımlaması aynı zamanda mümin tarifidir. Mâtürîdî de bu yönüyle ayetlerde sayılan vasıfları yaptığı tanıma dahil etmektedir. Onun Kur'an ve sünnetten süzerek oluşturduğu tanımlama aslında insandan beklenen davranışlardır.

Kur'an'ın muhatap olarak karşısına insanı alır ve bu yüzden de onu merkeze alan bir yapı arz eder. Bu husus insanın kainattaki yeri ve konumunun belirlenmesinde en önemli hareket noktasıdır. Yaratıcının yarattığı varlıklar içerisinde insanı muhatap alması bir yandan onun değerini gösterirken bir yandan da ondan beklenen sorumlulukların büyüklüğüne işaret etmektedir. Mâtürîdî'nin Te'vîlât'ta yaptığı açıklamalardan hareketle denebilir ki o ayetlerden ilham alarak insan ve sorumluluğu üzerinde durmakta, başta akıl olmak üzere kendine verilen nimetleri Allah'a kullukta kullanmanın önemine dikkat çekmektedir. Ona göre düşünme yetisi vahyin anlaşılmasında en önemli araçtır.

Son olarak insanlığın bugün içine düştüğü tanrı ile hesaplaşma ve inatlaşma buhranından kurtularak kâinatı ve içindekileri mutlak iradesi ile yaratan Allah'a teslim olması onu huzura kavuşturacaktır. Çünkü yaratılış kaideleri yönünde düşünen ve hareket eden insan aslında fitratının gereğini yapmış olacak,

böylece hem kendisini hem de çevresini mutlu edecektir. Sonuçta Mâtürîdî'nin düşünen, irade sahibi ve ölümlü varlık olarak insan tanımı burada daha da bir anlam kazanmaktadır. Son söz fikirleriyle çağlar boyu ufuk açan bu büyük imamın adının yazımına dair olsun. Genellikle Mâtürîdî şeklinde yazılan bu nisbenin ehline malum olduğu üzere doğrusu Mâtürîdî'dir. Bu hatırlatmanın yazım birliği açısından önemli olduğu aşikardır.